

УДК 94(477)

Ірина Скакальська

«НЕСЛАВА» БОРИСА ХАРЧУКА ОЧИМА КЛІО

У статті розглянуто особливості використання автобіографічних літературних творів для всебічного вивчення історичного періоду, повсякденності життя людей, їх мислення, навчання, конфліктів тощо. Автор прокоментувала історичні факти із твору Бориса Харчука «Неслава» та окреслила можливості їх застосування в історичній науці. Важливим є переосмислення автором ролі локальної історії та компаративістики для дослідження минулого Волині.

Ключові слова: історія, Б. Харчук, «Неслава», автобіографічна проза, освіта, повоєнний час.

«Я дуже пізно почав розуміти, що таке історія. Моя бабуся плакала і плаче Шевченком, нічого про нього не знаючи...» Б. Харчук «Неслава»

«Неслава» Бориса Харчука без сумніву є цікавим твором, який легко читається, автор майстерно оповідає про дитинство та юність героя у важкий час після війни. Як стверджує дослідник творчості Б. Харчука Олег Васишин, що «образ студента Юрія Подоляна частково автобіографічний» [1, с. 96]. У творі крізь призму авторських зауважень виступає думка інших людей, які оточували письменника. Твір передає особливості життя суспільства України після війни, дає змогу простежити трагічні, голодні та бідні повоєнні роки у рамках певного населеного пункту і життя окремого героя. Відповідно актуальність проблематики є очевидною, оскільки вивчення життя окремих містечок та їхніх громадян є доповненням до розуміння історії України зазначеного часу.

Мета дослідження – поглибити вивчення повоєнного розвитку Волині ХХ ст. та розкрити проблеми повсякденного життя волинян, окреслити стан освіти, культури через призму автобіографічної прози Б. Харчука «Неслава». Наукова розробка проблеми, з точки зору історичної науки, не була предметом спеціальних досліджень.

Зауважимо, що перевагами мемуарів є те, що вони передають колорит епохи, відновлюють факти, які більш ніде не зафіксовані [2, с. 154]. Загальний стан повоєнної Волині був надзвичайно злидним: розруха, погане харчування, нестача предметів першої необхідності, взуття, одягу, ліків. Про це і пише Б. Харчук у «Неславі», процитую так: «живемо ми на другому поверсі, у маленьких і низеньких кімнатках, давно не білених. Підлога вихитується під ногами, будівля поскрипує, пливе, наче Ноїв ковчег» [3, с. 61]. Додаткових труднощів завдавало відсутність інфраструктури. Читаємо у «Неславі», що «Автобусний рух не налагоджено. Кажуть, що скоро пустять: Тернопіль-Тур-Київ... Ось тоді настане життя!» [3, с. 62].

Варто звернути увагу на те, що, оповідаючи про дитинство, своє сирітство, навчання Б. Харчук відтворює картину життя пересічних селян, провінційної інтелігенції після Другої світової війни. Письменник органічно поєднує долю власної родини з історичною долею свого народу. Згадує автор період перебування Західної Волині у складі Другої Речіпосполитої. Зокрема, «І був посол польського сейму. Повненький, якого газети чомусь прозивали Хрунем. Приїхав якимсь повненький у село агітувати за себе (тоді кандидати у сейм самі за себе мусили битися), і сталося так, що засватав бабусину Любу...» [3, с. 27]. Цікавими є деталі про вибори до парламенту. На нашу думку, автор не випадково про це зазначив. Адже, конституційний лад Польщі дав змогу українцям цивілізованими методами відстоювати власні права. Особливо після вступу в дію березневої Конституції 1921 р. українці отримали можливість обирати своїх представників до польського сейму та сенату. «Не можна ризикувати втратою парламентарної трибуни, яка дає нагоду обороняти наші права. Лише завдяки їй ми маємо в наші дні можливість ставити українські вимоги» [4, с. 37], – зазначалося в одному із партійних видань того часу. Б. Харчук розумів, що в СРСР вибори були безальтернативними і демократія була лише «на папері», тому марно пише про парламентаризм у Польщі.

Щоправда Борис Микитович вдало синтезує у творі особисте життя та історичний контекст. Наприклад, «А потім таки завернули в кіно. Всі вікна обліплено, сидять і на деревах – до сімнадцяти літ не пускають. А хоча б пускали, в мене у кишені ні копійчки» [3, с. 36]. Злидні та бідність характерні для повоєнного часу. Подібні ситуації можна було спостерігати на усій території тогочасної України.

Зазначу, що повоєнна відбудова Волині передбачала інтегрування регіону до загальносоюзної системи у всіх напрямках, зокрема, в ідеологічному. Саме про це і пише Б. Харчук, так «Мабуть, і директор Олексій Петрович Первородський здогадався, що я безідейний. Він викликав мене на розмову у свій кабінет. Комсомол у нашій школі ставав на ноги. Я вийшов з директорського кабінету головою учком. А невдовзі став комсомольцем» [3, с. 47]. Хоча підкреслю й те, що

основною перешкодою у насадженні чужої ідеології були духовні традиції волинян, релігійність, притаманна їм ще з давніх часів. Цілком зрозуміло, що Б. Харчук завуальовано оповідає про це «І прийшов святий Андрій... Вечір. Дівчата печуть калиту і запрошують хлопців. Я одержав запросини...» [3, с. 47]. Відповідно, автор розповідаючи про свято, спонукає земляків не забувати своїх народних традицій. Борису Микитовичу так майстерно вдалося це зробити, що і цензура не помітила та не вилучила главу з книги.

У наш час, особливо після рішення польського сейму щодо подій на Волині у 1943 р., актуальною є проблематика українсько-польських стосунків. Очевидно, що ця тема обговорювалася, недаремно письменник у творі розповідає про трагедію співжиття польського й українського народів через долю Арсена Громадюка [3, с. 113–114]. Наприклад, «І ось – напад шуцманів. Село вивтікало, а дядько Сулима залишився. І його вбили. Вбив Стась Строковський... дядько Сулима нічого не боявся: його ж батько не дав безчестити труп пана Строковського. Сам Стась признався своїй матері, що він вклав Сулиму. Я не забуду, як Арсен Громадюк ховав свого товариша. То був не похорон – траур землі». Потім була нова трагедія [3, с. 115]. Автор тонко підмітив, що події відбувалися в українському селі. На підтвердження правоти слів автора, процитуємо історика В. Сергійчука: «Коли йдеться про польсько-український конфлікт у роки Другої світової війни, то мусимо з самого початку наголосити: він відбувся не на території суцільного польського розселення, а саме на тих землях, які посідали з давніх часів українці...» [5, с. 15].

Дослідниця О. Каліщук доводить, що включення до складу Другої Речіпосполитої значних територій з непольським населенням відразу створило міжнаціональні сутички [6, с. 106]. З твору Б. Харчука чітко бачимо проблеми, породжені політикою польської влади стосовно українців. Не підлягає жодному сумніву те, що Б. Харчук добре знав історичні події свого краю. Важливо, щоб такі конфлікти між народами були предметом обговорення лише фахових істориків, а не предметом політичних інтерпретацій. Можливо ще стали сюжетом для літературних творів.

Другий розділ твору розповідає про Кременецький педагогічний інститут. З метою передання відчуттів, переживань та професійної діяльності молодого викладачки, яка з великого міста приїхала у провінційне середовище, і намагається побороти цю провінційність та ідеологічну політику, яка впроваджувалася в навчальному закладі, письменник другу частину твору подає як щоденник товаришки Вікторії Інсарової. Зазначимо, що добором і розподілом кадрів займалися безпосередньо партійні органи, в західні області відправлялися науковці з інших регіонів України та СРСР. Цей факт, звичайно, можна пояснити значним розширенням мережі вузів у регіоні, проте водночас представники місцевої інтелігенції часто не мали змоги займатися педагогічною діяльністю через нібито політичну неблагонадійність [7, с. 75]. Про це Б. Харчук також оповідає, описуючи приїзд викладачки в інститут.

Населений пункт Тур (Кременець) «передгірне містечко в тупику» [3, с. 67] змальовано письменником досить колоритно. Наприклад, оповідаючи про ринок, автор розкриває специфіку життя містян. Як бачимо, що лише мемуари зберігають відомості про повсякденне життя людей і це важливо для пізнання історичних процесів в цілому.

Пізнавальним та незвичним є опис інституту «Педінститут на узвишші. Я входила ніби у монастирський двір: чавунна брамище, у кам'яному мурі така ж чавунна хвіртка, а над головою, на готичній бані, – чорний хрест» [3, с. 67]. Автор знав історію навчального закладу, він наче підкреслював давні освітні традиції інституту. Наприклад, «Турський інститут – будівлі колишнього єзуїтського колегіуму. Того колегіуму, в якому проросло перше польське повстання в минулому столітті. Модерна будівля з астрономічною баштою – ксьондзівський витвір часів пілсудчини» [3, с. 72]. Б. Харчук виокремлює і бібліотеку закладу, пише що вона фундаментальна й не розграбована [3, с. 73]. Саме зазначена інформація значно доповнює історію навчального закладу, що сьогодні тут функціонує.

Необхідно наголосити, що, відтворюючи історію інституту, Б. Харчук колоритно передає реалії того часу. Навчання в інституті було чітко регламентоване партійним керівництвом, яке давало вказівки викладачам і слідкувало за тим, що відбувалося в аудиторіях. Б. Харчук підмічає і таке «Мене попереджував і сам директор, і декан, що студенти можуть задавати не тільки капосні, а й провокаційні запитання» [3, с. 78].

Про те, що комуністична партія та її ідеологи втручалися в особисте життя громадян є розповідь автора про відносини студента Юрія Подоляна та викладачки Вікторії Інсарової та розгляд цих стосунків під час партійних зборів [3, с. 101–103]. Таки герой змушений був в присутності колективу інституту попросити вибачення, але це не були слова каяття. Так, «Не буду більше називати товаришку Інсарову Вікторією, а Вікторією Юліівною» [3, с. 102]. Для молодого викладачки теж було своєрідним моральним випробуванням, нелегко було бути предметом обговорення під час зібрання та й згодом у навчальних коридорах, коли перешіптувалися колеги. Як бачимо, головні герої це подолали і не згубили свого почуття, хоча й поплатилися. Таким

чином, радянська пропаганда регламентувала й особисте життя громадян. Наведений епізод із книги яскраво це ілюструє.

Щодо навчання в інституті, то автор влучними репліками передає атмосферу того часу. «Екзаменаційна гарячка. Шпаргалети. Лаврентій Павлович ходить із начальством на екзамени. Начальство слухає, як відповідають студенти, ставить одне й теж запитання: – А яке практичне значення мають ваші теоретичні висновки?» [3, с. 103]. Як на мене досить актуальне питання і в наш час.

Узагальнюючи зазначене, можна аргументувати висновок про те, що художні історичні твори лише доповнюють наші знання про минуле краю. Кожна історична подія нас чогось вчить, тому не варто відкидати уроки Клію, а потрібно засвоювати їх. Своєрідний урок «звучить» у творі «Неслава» Бориса Харчука, тому кожен читач по-своєму його засвоїть, лише через призму патріотизму і любові до своєї Вітчизни. Як писав Б. Харчук, що «Живі вмирають, залишаючи честь і безчестя – своє безсмертя, – подумав він. – Я теж листок із дерева свого роду...» [3, с. 129].

Б. Харчук у своєму творі продемонстрував вибудовану радянською владою ідеологічну політику на українських територіях в усіх її проявах. Також ми свідомі в тому, що автор «Неслави» змушений був писати в певних ідеологічних рамках і це знайшло своє відображення у книзі.

Список використаних джерел

1. Василюшин О. Як прославилася Харчукова «Неслава» // Слово і час. № 8. 2011. С. 96–98. 2. Єловських У. Загальнотеоретичні питання вивчення мемуарів як історичного джерела: історіографія проблеми. URL: <http://www.history.org.ua/JournALL/sid/13/2/10.pdf> 3. Харчук Б. Неслава. К., 1968. 130 с. 4. Пораз З. Йдемо до виборів. Львів: Видання УНДО, 1938. 40 с. 5. Сергійчук В. Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни. К., 2009. 200 с. 6. Каліщук О. Українсько-польське протистояння на Волині та в Галичині у роки Другої світової війни: науковий і суспільний дискурс. Львів, 2013. 510 с. 7. Скакальська І. Кадрові питання та ідеологічна робота у Кременецькому учительському інституті // Вища педагогічна освіта в Кременці 1940–1990 рр. Жовква, 2012. С. 69–79.

References

1. Vasylyshyn O. Yak proslavylasya Kharchukova «Neslava» [How famous Kharchukova «Neslava»]. Slovo i chas. # 8. 2011. S. 96–98. 2. Yelov's'kykh U. Zahal'noteoretychni pytannya vyvchennya memuariv yak istorychnoho dzherela: istoriohrafyia problemy [General theoretical issues studying memoirs as a historical source: historiography of the problem]. URL: <http://www.history.org.ua/JournALL/sid/13/2/10.pdf> 3. Kharchuk B. Neslava [«Neslava»]. K., 1968. 130 s. 4. Poraz Z. Ydemo do vyboriv [We go to the elections]. L'viv: Vydannya UNDO, 1938. 40 s. 5. Serhiychuk V. Trahediya Volyni. Prychyny u perebih pol's'ko-ukrayins'koho konfliktu v roky Druhoyi svitovoyi viyny [Tragedy of Volyn. Causes and course of the Polish-Ukrainian conflict during the Second World War]. K., 2009. 200 s. 6. Kalishchuk O. Ukrayins'ko-pol's'ke protystoyannya na Volyni ta v Halychyni u roky Druhoyi svitovoyi viyny: naukovyy i suspil'nyy dyskursy [Ukrainian-Polish Confrontation in Volhynia and Galicia during the Second World War: Scientific and Social Discourses]. L'viv, 2013. 510 s. 7. Skakal's'ka I. Kadrovi pytannya ta ideolohichna robota u Kremenets'komu uchytel's'komu instytuti [Personnel issues and ideological work at the Kremets Teachers' Institute]. Vyshcha pedahohichna osvita v Kremetsi 1940–1990 rr. Zhovkva, 2012. S. 69–79.

Ирина Скакальська

«НЕСЛАВА» БОРИСА ХАРЧУКА ГЛАЗАМИ КЛИО

В статье рассмотрены особенности использования автобиографических литературных произведений для всестороннего изучения исторического периода, повседневной жизни людей, их мышление, обучение, конфликтов и тому подобное. Автор прокомментировала факты из произведения Бориса Харчука «Неслава» и очертила возможности их применения в исторической науке. Важным является переосмысление автором роли локальной истории и компаративистики для исследования прошлого Волини.

Ключевые слова: история, Б. Харчук, «Неслава», автобиографическая проза, образование, послевоенное время.

Iryna Skakalska

«CONFUSION» BORIS KHARCHUK EYES CLIO

The article considers the peculiarities of autobiographical literary works for the comprehensive study of the historical period, the everyday life of people, their thinking, learning, conflict and so on. The author commented on the historical facts of the work of Boris Kharchuk «Confusion» and outlined their possible application in history. It is important to rethink the role of the author of local history and comparative studies for the past Volyn.

Key words: history, B. Kharchuk «Confusion» autobiographical prose, education, post-war period.